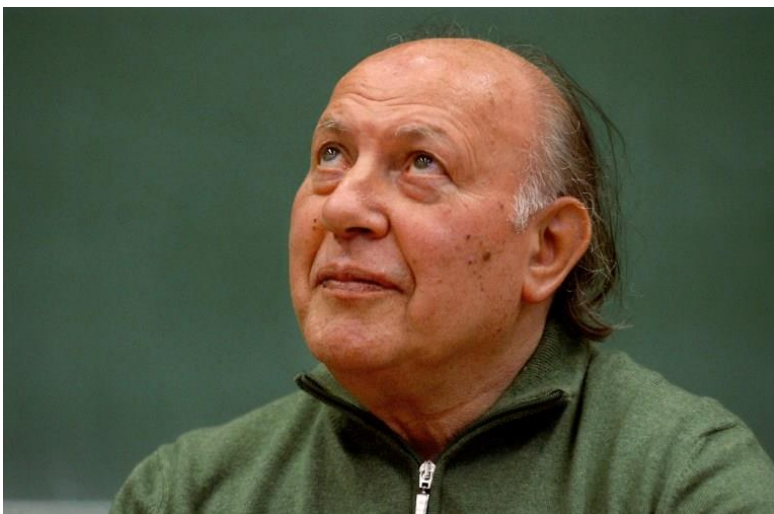

Utstøtt på nytt: Den ungarske forfatteren Imre Kertész

Første artikkel i en serie forfatterprofiler på Transit magasin.

AV FREDRIK GIERTSEN 23. april 2020

Den ungarske regjeringen har nettopp fjernet landets eneste nobelprisvinner i litteratur – Imre Kertész – fra pensumlistene. Dette forsøket på sensur er i seg selv grunn nok til å børste støvet av hans mest kjente roman, «Uten skjebne», fra 1975.

Imre Kertész. Dette bildet er fra 2007. Foto: Wikimedia Commons / Csaba Segesvári / [CC BY-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Bøkene til den nylig avdøde ungarsk-jødiske forfatteren Imre Kertész (1929-2016), som fikk nobelprisen i 2002, ble i februar fjernet fra den offisielle litterære kanon av landets kulturministerium. Dette betyr også at hans forfatterskap nå ikke lenger figurerer på pensumlistene for landets skoler.

Tvilsom litterær kanon

Beslutningen om å fjerne Kertész er i seg selv er en narraktighet, men forverres av det faktum at han er blitt erstattet av to sentimentale, nasjonalistiske middelmådigheter ved navn József Nyíró (1889-1953) og Albert Wass (1908-98).

Begge disse var tilhengere av den fascistiske, antisemittiske Pilkorsbevegelsen, og da de tyske okkupasjonstroppene ble drevet ut av Ungarn i krigens slutfase, valgte de begge å flykte sammen med dem. Deres forfatterskap, som er krydret med utilslørt jødehat, har nærmest vært glemt, inntil de nå altså er blitt gjenoppdaget av de radikale nasjonalistpartiene Fidesz og Jobbik.

Disse partiene har arbeidet for å hedre Wass ved å omdøpe plasser og gater i Budapest etter ham.

Unntakslover og dekreter

De anti-demokratiske strømningene i Ungarn og Polen har lenge uroet EU. I begge disse landene har pressens frihet og domstolenes uavhengighet gradvis blitt satt til side, og de har opprettet et uformelt kompaniskap seg imellom der de har kunnet beskytte hverandre gjensidig ved å legge ned veto mot EUs forsøk på forføyninger mot dem.

Korona-krisen har gitt Ungarns statsminister Viktor Orbán muligheter til å innføre unntakslover som gjør ham i stand til å regjere gjennom dekreter på ubestemt tid, noe som *de facto* er en suspensjon av landets demokrati. Parlamentet har nemlig ingen mulighet til selv å oppheve denne unntakstilstanden, eller å slå ned på maktmisbruk, hvis representantene mener regjeringen begynner å gå for langt.

Videre er straffeloven endret, slik at man kan dømmes til mellom ett og fem års fengsel for å spre falske nyheter egnet til «å skremme eller opphisse store menneskegrupper», og inntil åtte år for å bryte karantenereglene.

Jødisk kultur under press

Det skal ikke mye fantasi til for å forestille seg hvilke folkegrupper som har mest grunn til å føle seg truet i denne situasjonen. Holocaust tok livet av omkring 560.000 av Ungarns 800.000 jøder, og landets ortodokse, hasidiske jøder – som hovedsakelig bodde i transilvanske landsbyer der Wass og Nyíró har sine største beundrere – ble nærmest utslettet.

Imre Kertész står på sokkel i Budapest. Foto: Wikimedia Commons / CC BY-SA 4.0

Det gikk noe bedre med de mer sekulære jødene i Budapest og andre byer, men også der måtte omtrent halvparten bøte med livet i nazistenes utslettelsesleire. Mange utvandret naturligvis etter krigen, særlig til USA og Israel, men kvalifiserte gjetninger antyder at det fremdeles finnes opp imot 200 000 personer i landet som i det minste føler seg kulturelt knyttet til jødedommen.

Skjønt de offisielle tallene er lang lavere, da kun rundt 12 000 mennesker definerer seg selv som jøder i offentlige folketellinger, noe som naturligvis er fordi historien til fulle har vist dem hvilken risiko dette kan bety for dem.

«En litt rar opplevelse»

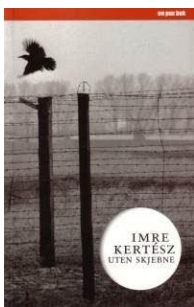
«Uten skjebne» er diktet med basis i Kertesz' egne opplevelser i diverse konsentrasjonsleirer. Men det er ingen bitter bok, den er tvert imot skrevet i en godtroende, nærmest munter tone. I begynnelsen forholder hovedpersonen, den unge gutten György, seg praktisk og rolig til hverdagslige hendelser som sine foreldres skilsmisse og sin første forelskelse.

Dette endrer seg ikke da faren blir innkalt til arbeidstjeneste, og da det samme skjer med ham selv, innledes det lakonisk med at «Neste dag hadde jeg en litt rar opplevelse.»

Ikke lenge etter befinner han seg på toget til Auschwitz, der det er tørsten som plager ham mest, men snart bærer det videre til Buchenwald, og så til den lille nabo-leiren Zeitz. Fremdeles er det som om György ikke klarer å fatte hva som skjer med ham, før han etter en bestemt fornedrelse innrømmer at «noe uopprettelig var gått i stykker i meg.» Herfra blir hans daglige handlinger utført mekanisk, uten håp, men han klarer seg allikevel fram til leiren blir frigjort.

Ikke en av sine egne

Mot slutten funderer den unge gutten over sin egen identitet, etter at han har fortalt sine medfanger – som kommer fra mange forskjellige land – hvor han kommer fra:

Uten skjebne. Bokomslag. Foto: Pax Forlag

«Det var ubehagelig, og jeg ville gjerne på en eller annen måte ha fått dem til å forstå: det var en feiltagelse, for ungarerne betraktet meg jo ikke som en av sine egne, at også jeg i det store og hele delte deres syn på dem, og at det var meget merkelig, og hva mer var, at jeg fant det urimelig at de her nettopp på grunn av dem skulle se skjevt på meg – men så kom jeg på den dumme hindringen at jeg bare kunne ha sagt dette til dem på ungarsk, eller i høyden eventuelt på tysk, hvilket var enda verre, det syntes jeg selv også.»

Det ligger et dilemma her som mange minoriteter føler på, fordi de på den ene siden blir avkrevet full lojalitet av majoritetsbefolkningen, mens de på den andre siden kan risikere å bli angrepet ved ethvert tegn på annerledeshet.

Hjemme igjen

Beskrivelsen av hjemreisen blir også holdt i en saklig tone, og irritasjonen hans begynner faktisk ikke å vise seg før han – fremdeles iført fangedrakt – blir avkrevd betaling av en nidkjær billettør hjemme i Budapest, så utspurt av en overivrig journalist på samme trikk, og deretter møtt med selvvrettferdighet av hans opprinnelige jødiske naboer, som hadde sluppet unna fangenskap.

Selv om «Uten skjebne» ikke er noen selvbiografi, så er likhetstrekkene mellom guttens og forfatterens opplevelser såpass mange at det er nærliggende å se på guttens frustrasjoner i møte med det forholdsvis frie og uberørte samfunnet utenfor leirene som relatert til Kertész' eget syn på begrensningene med selve formidlerrollen. Er det i det hele tatt mulig å gjengi grusomhetene fra konsentrasjonsleirene, og går det på noen måte an for en leser å sette seg inn i livet bak piggrådene?

Trolig har Kertész valgt den naive tonen for å overføre til leseren en form for uro som ikke slipper taket, så vi ikke tillates å føle oss ferdige med fortellingen når siste side er lest.

Eksil i Berlin

Særlig etter Den kalde krigens slutt fungret Imre Kertész forfatter-
skap i økende grad som en torn i øyet for det stadig mer nasjonal-
istiske prosjektet i Ungarn. Fra sitt eksil i Berlin, av alle steder,
fortalte han at hans uvilje mot nazismens redsler først og fremst
rettet seg mot hjembyen, for det var der han var blitt påsydd den
gule jødestjernen, forvist til ghettoen og senere arrestert. Han
uttalte også at han oppfattet Budapest som en «balkanisert» by,
dominert av ekstremistiske og antisemittiske stemmer.

«Ungarn er hypnotisert av Orbán som av en rottefanger», sa han.
De regjeringstro mediene hatet ham, men etter 13 år flyttet den
store forfatteren allikevel hjem, der han – rammet av depresjoner
og Parkinson – forsøkte å rekke ut en hånd til sine motstandere.
Han døde i 2016, slik at han slapp å oppleve fornedrelsen hjem-
landets politikere hadde i tankene for ham.

Imre Kertész. Foto: Pax Forlag

En indre trussel

Mens man i Polen har gjort det forbudt å kalle Auschwitz for en
«polsk» konsentrasjonsleir, hedrer man altså i Ungarn antisemitter
på bekostning av forfattere som har sett det på som sin livsoppgave
å sørge for at fortidens synder ikke glemmes.

Dette er to land som i realiteten truer EUs demokratiske prosjekt innenfra, og om det kan synes vanskelig å gjøre noe med det, så er det grunn til å minne om at dette på mange måter er en kulturkamp, og at den kan utkjempes på det kulturelle feltet.

Derfor går det herfra ut en oppfordring om å lese «Uten skjebne», inkludere den i lesesirkler, samt å arrangere opplesninger og diskusjoner i alle kulturhus og på alle festivaler, for dette er en strid vi ikke har råd til å tape.

FAKTA:

Imre Kertész (1929-2016)

- Ungarsk forfatter av jødisk opprinnelse. Født i Budapest. Satt i Auschwitz og Buchenwald som 14-15-åring mot slutten av krigen.
- Debuterte som forfatter i 1975 med romanen «Uten skjebne». Dette var første bind i en trilogi som også omfatter «Fiasko» (1988) og «Kaddisj for et ikke født barn» (1990). Andre bøker av ham på norsk inkluderer «Likvidasjon» (2003) og «K. Mappe» (2006). Han har også oversatt bøker av bl.a. Nietzsche, Freud og Canetti fra tysk til ungarsk.
- Kertész fikk nobelprisen i litteratur i 2002. Etter 13 år i eksil i Berlin, flyttet han tilbake til sin fødeby få år før han døde i 2016.